

Archeologie středověké a novověké sakrální architektury

8. Hřbitovy a pohřební praktiky, osária, kostnice,
devocionálie.

Přechodové rituály

- **Rituály** – pravidla a zvyky, které provází obřadní chování
  - standardizovaný soubor úkonů vymezující kolektivní i individuální nábož. chování
  - a) **sakrální** (posvátné): náboženské – liturgie (bohoslužby)
    - magické – představy související se záhrobním světem
    - pověry a praktiky (ochranné předměty)
  - b) **profánní** (světské) – příprava stravy (pečení chleba, křížek, požehnání aj.)
    - konzumace (jídlo jako Boží dar, modlitba)
- **Přechodové rituály** – podle francouzského etnografa **Arnolda van Gennepa** (1873–1957)
  - člověk prochází přelomovými životními a společenskými etapami odvislými od sociálního postavení
  - iniciace uzavírá jednu etapu (symbolická smrt) a přináší další
  - transformace spojena s novým statutem a privilegií
  - **životní**: narození (křest), vstup do světa dospělých (postřižiny), sňatek (svatba) a smrt (pohřeb)
  - **společenské**: pasování na rytíře, korunovace

Dělení rituálů

- **Sympatické** – podle Ganepa se zakládají se na víře v působení podobného na podobné, paku na opak, nádoby na obsah, části na celek a naopak, napodobeniny na skutečný předmět nebo bytost a naopak, slova na čin.
- **Kontaktní** – zakládají se na materiálnosti a přenosu vrozených nebo získaných vlastností dotykem nebo na dálku
- **3 po sobě jsou oddělené fáze:**
  1. Preliminální: oddělení/odloučení
  2. Liminální: pomezí/přechod
  3. Postliminální: opětovné začlenění či přijetí
- **Přímé** – působí okamžitě bez vlastního zásahu (uhranutí či prokletí)
- **Nepřímé** – působí prostřednictvím autonomní síly (démon nebo božstvo, motlidba)
- **Pozitivní** – vůle mění ve skutek
- **Negativní** – snaha činu zabránit
- **Dynamistické** (neosobní) nebo **animistické**.

Pohřební zvyky

- a) **očistné:** působení slunce, vodní zdroj
- b) **ochranné:** správná poloha a orientace (úspěšný přechod ze světa živých do záhrobí)
- c) **udobřovací:** náprava příbuzenských nebo majetkových vztahů
  - úcta k zemřelému: úprava hrobové jámy
  - milodary (potravinové,
  - statusové předměty   ženy – přesleny
  - muži – zbraně, rytířský opasek
  - předměty kultovního charakteru

Literatura

- ARIES, Philippe: Dějiny smrti. Díl 1. Doba ležících, Praha 2000.
- BOWIE, Fiona. Antropologie náboženství. Praha 2008. BRAVERMANOVÁ, Milena LUTOVSKÝ, Michal: *Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů*. Praha 2001.
- DÚLMEN, Richard van: Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl 1. Dům a jeho lidé. Praha: ARGO, 1999.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. Sociální a kulturní antropologie. Praha 2008.
- VAN GENNEP, Arnold. Přechodové rituály: systematické studium rituálů. Praha 1997.
- LE GOFF, Jacques – Jean Claude SCHMITT. Encyklopedie středověku. Praha 2008.
- OHLER, Norbert: Umírání a smrt ve středověku. Jihlava 2001.
- KERRIGAN, Michael, Historie smrti, pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti. Praha 2008.
- LUTOVSKÝ, Michal. Hroby předků: sonda do života a smrti dávných Slovanů. Praha 1996.
- UNGER, Josef. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. Brno 2006.
- WATTS, Alan W. Mýtus a rituál v křesťanství. Brno 1995.

Středohradištní pohřebiště (velkomoravské: 9. stol.)

- B. Dostál.: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě, Praha 1966.
- **Základní třídění pohřebišť:**
  1. městského charakteru: v areálech hradišť nebo v blízkosti
  2. venkovského charakteru: návrší mimo osady a inundace
- **Dělení podle vnější úpravy hrobů:**
  1. **Plochá s povrchově označenými hroby** – původně s rovy: označené kameny nebo náhrobky
  2. **Mohylníky** – koncentrace mohyl zpravidla opodál osad, na stráních, v lesích
    - ve starším období převládá žárové pohřbívání (pohanský zvyk)
    - ve skupinách (Hluk, Strážovice), řady (Brankovice, Stěbořice)
protáhlé s více pohřby (Žlutava: M 12 – 3 kostrové H)
  3. **Kostelní hřbitovy** – ohrazeny palisádou, kamennou zdí nebo příkopem
    - prosté hroby i zděné hrobky (kámen, dřevo) uvnitř i vně kostela
    - bohatě vybavené: aristokracie (často vyloupeny)

- **Rozdělení pohřebišť podle velikosti:**
  - a) jednotlivé hroby (několik)
  - b) malé – kol. 20 H
  - c) střední – kol. 50 H
  - d) velké – kol. 100 H (Dolní Věstonice-Na pískách, cca 1300H,
- **Uspořádání hrobů** – venkovské pohřebiště: nepravidelné skupinky
  - kostelní hřbitovy: nepravidelné řady
- **Úprava hrobových jam** – prosté bez vyložení
  - dřevěné i kamenné obklady
- **Orientace hrobů** – základní: Z – V, – odchylky:
  - JZ – SV až SZ – JV (východ slunce v různých obdobích)
- **Změna ritu** – přechod ke kostrovému pohřbívání: kol. r. 800

- **1. Ploché hroby:**

tvár – obdélná či lichoběžná hrobová jáma, stěny kolmé i zešikmené, dno rovné

rozměry – cca. 200 x 60 až 100 cm

hloubka – velmi mělké 10 – 30 cm i abnormálně hluboké (Žlutava – 330 cm)

dno – vysypané pískem, vymazané jílem, stopy vápna, dřevěná destička

vystýlka – traviny, větvičky, těla přikrývána látkou (otisky tkanin na milodarech), prkno

rakve – desky spojovány železnými skobami, pravoúhle zalomené plechy, pásy

obložení – kameny, kamenné skříňky z plochých kamenných desek

- **2. Mohylníky:**

úprava – násyp z hlíny brané z nejbližšího okolí, po obvodu často mělký příkop, v násypu uhlíky a střípky (stopy po ohni)

a) žárové hroby – ve středohradištních mohylnících v menšině

– L. Niederle – pohřby na i pod úrovní: a) kremace rozhozena, shrnuta na hromádku, nasypána do popelnice

b) v násypu – hluboko v těle, těsně pod povrchem, prázdné (kenotaf, na povrchu)

b) kostrové hroby – pohřby na úrovni: prostá nebo žádná úprava, komorové sruby z kuláčů, kamenný obklad či skříňky

– pohřby v jámách: tytéž varianty

– vystýlání dna travinami, kožešinami, deskami, bednění

– jámy s postranními výklenky (starší), schůdky

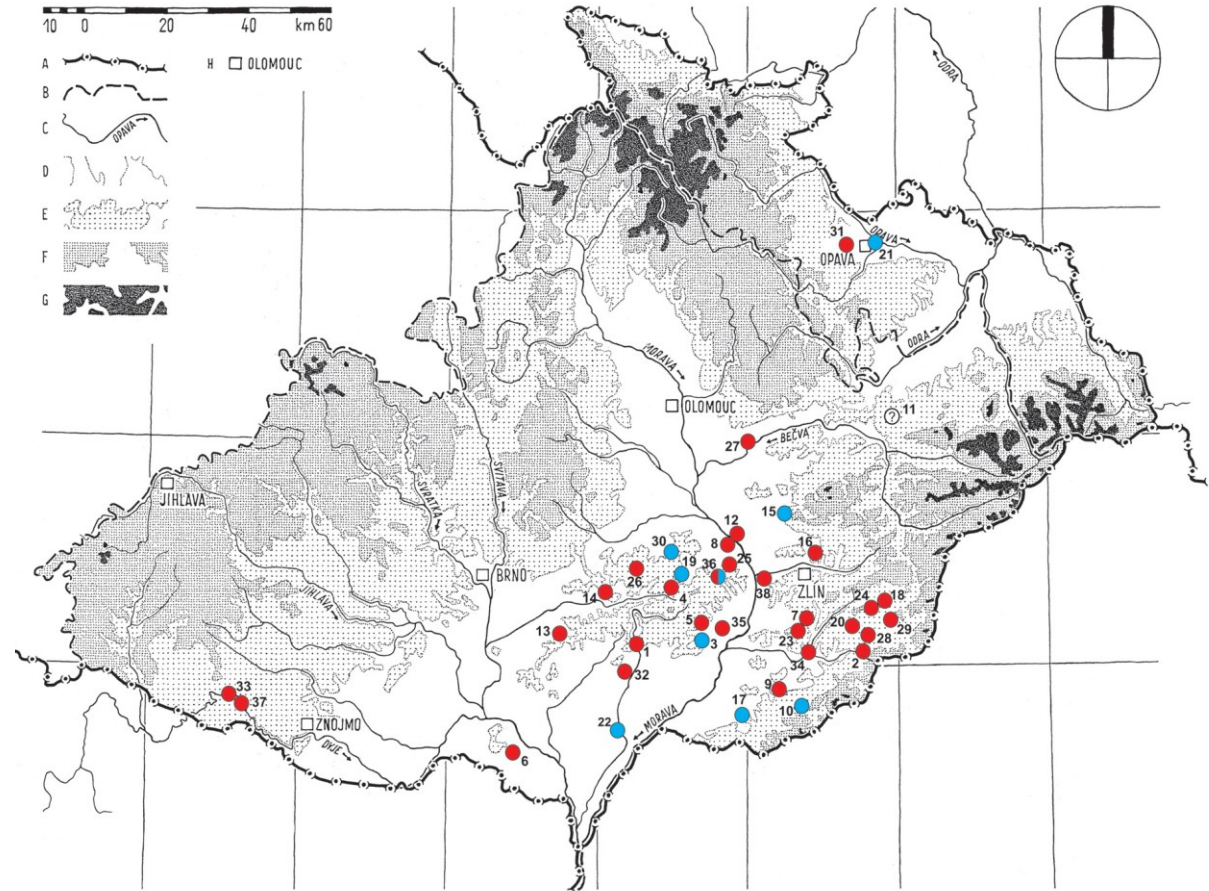
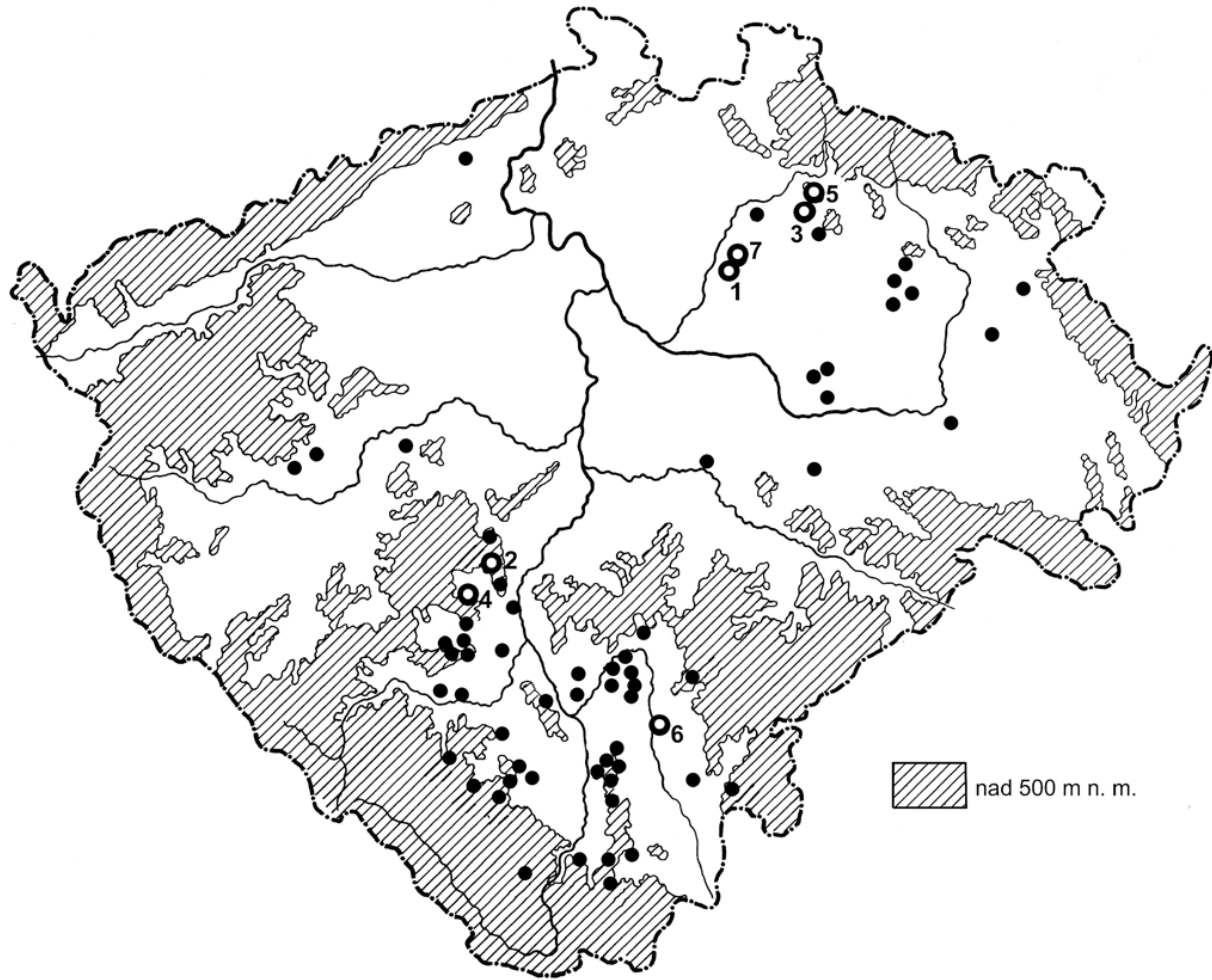
– pohřební komory z kulatiny

Mohylníky

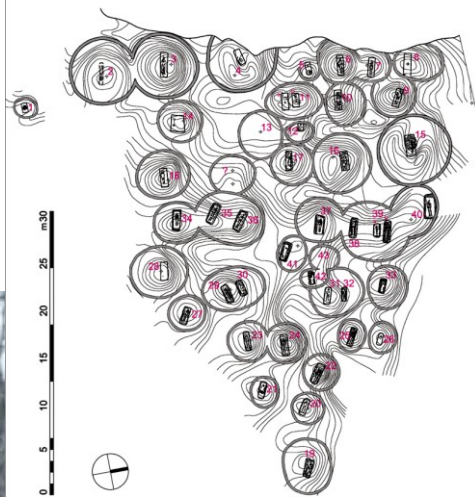
Č: jižní a východní

M: jihozápadní

STĚBOŘICE - HÁJ

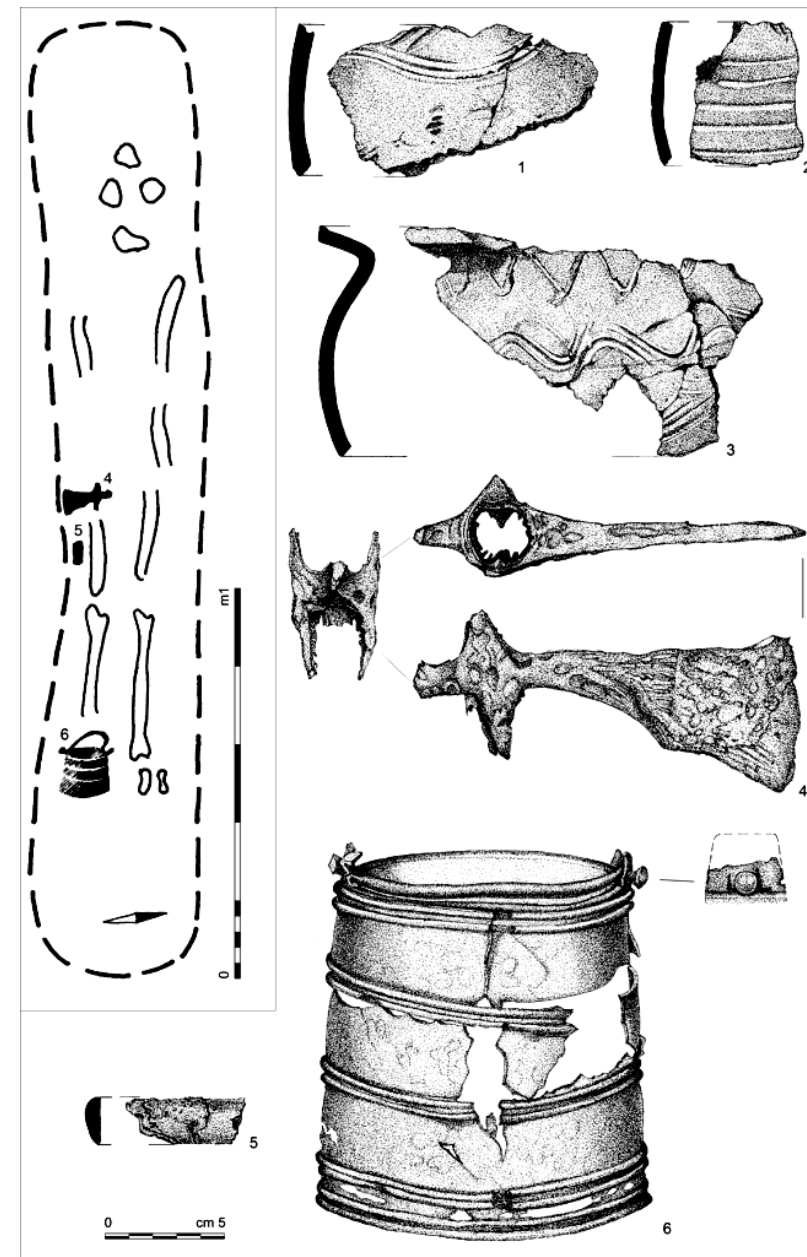

Stěbořice

kostrový mohylník, 2. pol.
9. stol.

1952–1953, 1955 a 1961 – výzkum Lumíra Jisla
– prozkoumáno 43 mohyl

• 3. Kostelní hřbitovy

– doklad upevňování křesťanství

– **9. stol:** hřbitovy u kostelů součást sídelního prostoru

nekropole se stovkami hrobů: Mikulčice, Pohansko, St. Město

• Pohansko – hřbitov u 1. kostela: 407 H

38% mužů, 19% žen, 41% dětí, 2% neurč.

90 H - bohatých jedinců

32 H - ostruhy (5 H i se zbraněmi, 8 jen zbraně)

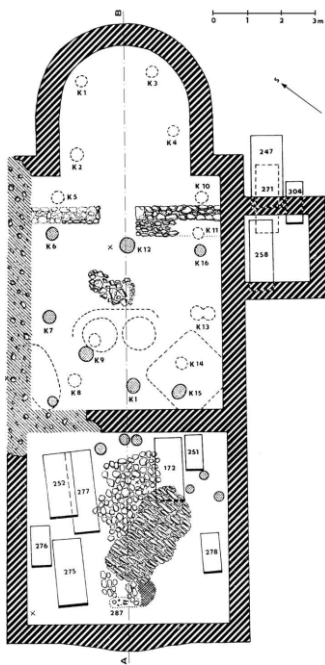
47 H - šperky byz.-orient. rázu, 3 H blatnicko-mikulčic. rázu

50 % - bez milodarů

– **jižní předhradí:** 200 H ve skupinkách mezi

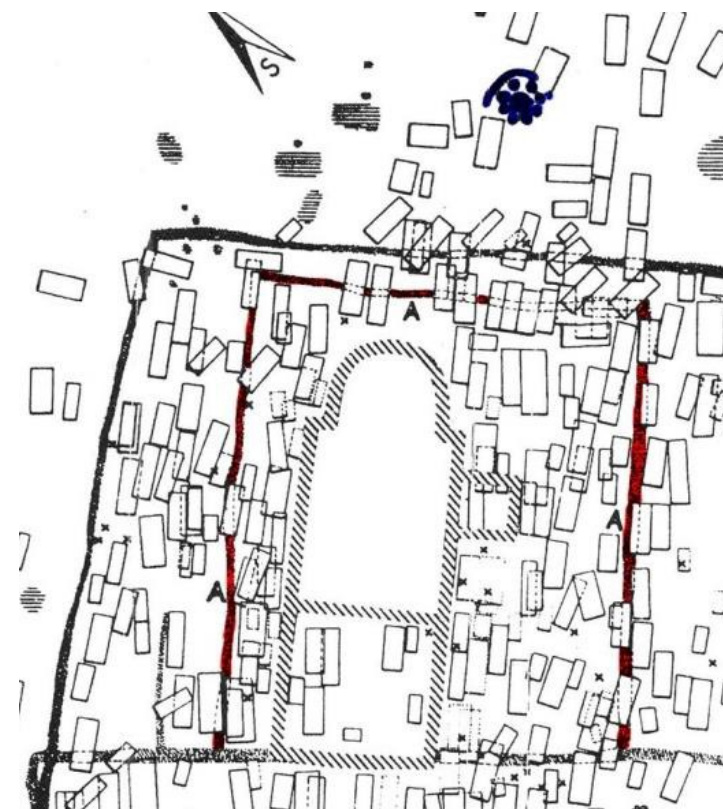
sídlištními objekty

Jízdni družina)

1958 - výzkum
na místě kultovní ohrady
(pol. 9. stol.)

Jednolodní kostel:
d. 18,65 m a š. 7,2 m

- **Poloha koster:**

základní – naznak s lebkou na týlu, hlavou k Z, paže podél těla a nohama vedle sebe

odchyly – uložení rukou, nohou, položení lebky – i druhotně (hlodavci aj.)

anomálie – pohřby na okraji pohřebiště, vampyrismus

- **Dislokace hrobových nálezů:**

milodary – předměty úmyslně uložené do hrobu za fiktivním účelem (ostruhy u lebky)

dokladové předměty – věci vložené bez zvláštního záměru (součásti oděvu)

předměty masového výskytu – nádoby, vědra, nože, srpy

- **Pohřební výbava:**

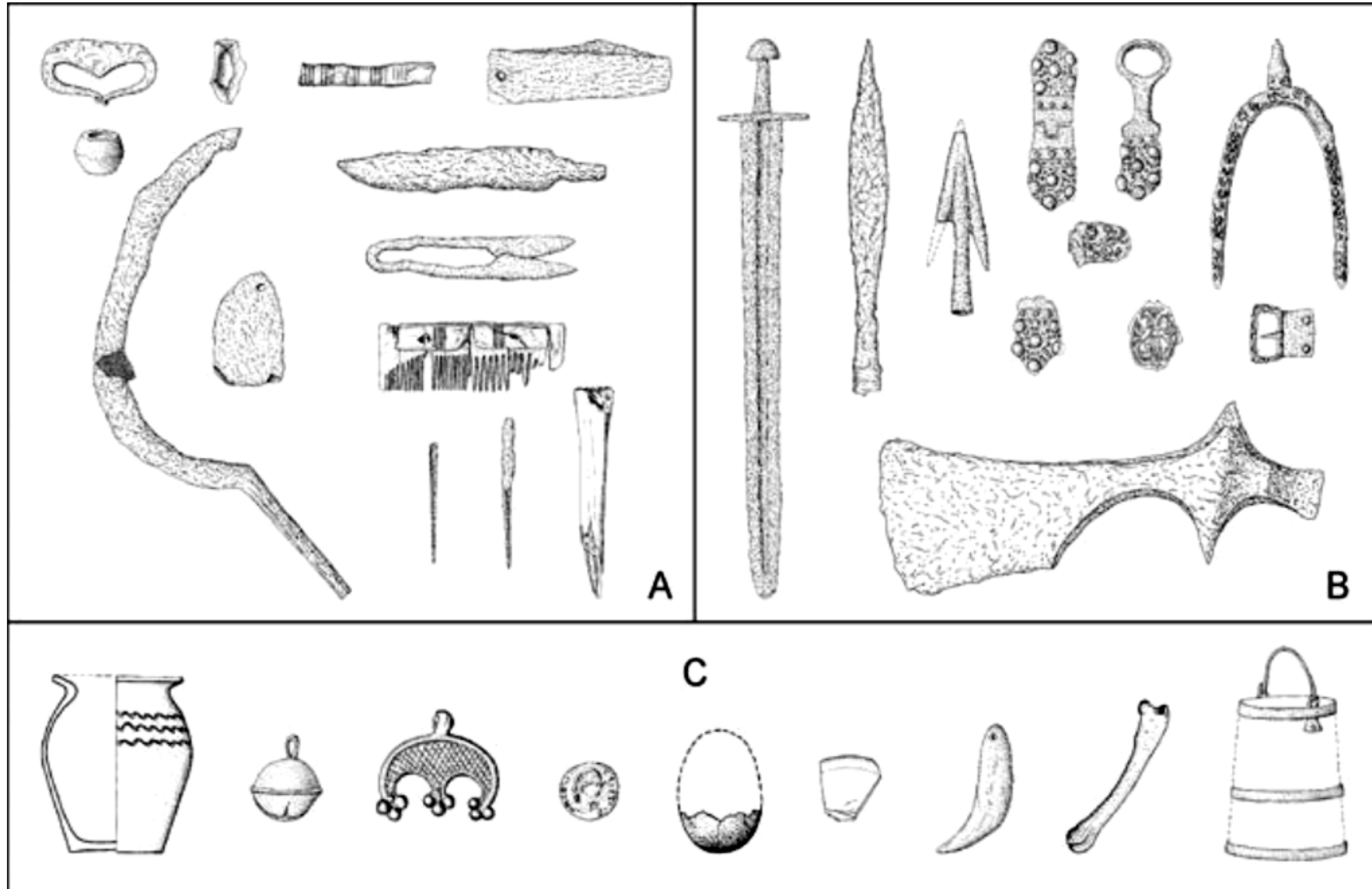
a) venkovské pohřebiště – poměr M a Ž hrobů je přibližně vyrovnaný (index maskulinity)

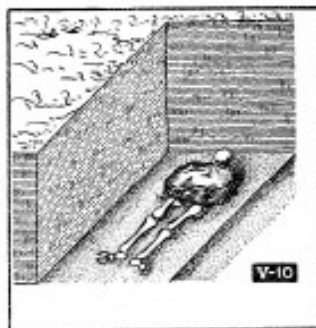
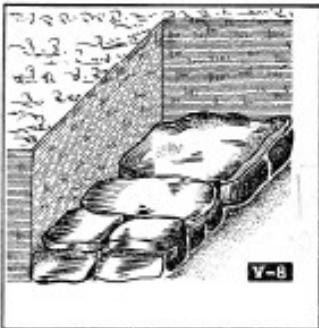
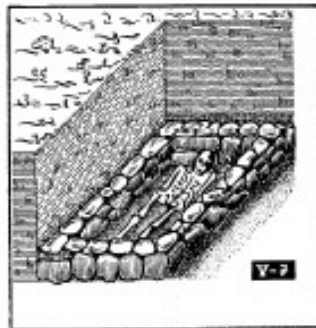
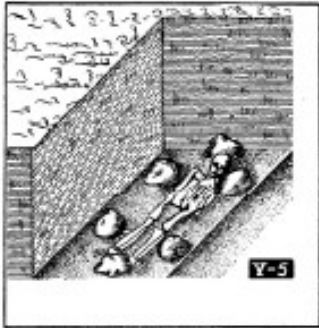
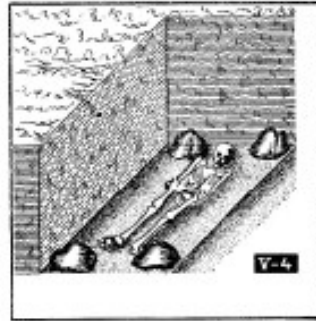
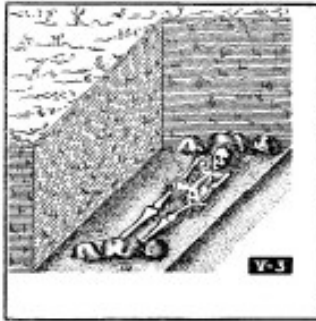
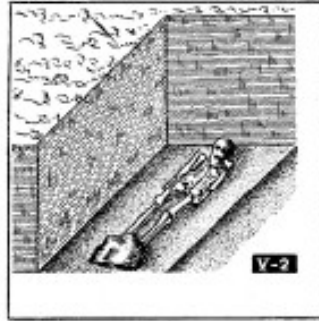
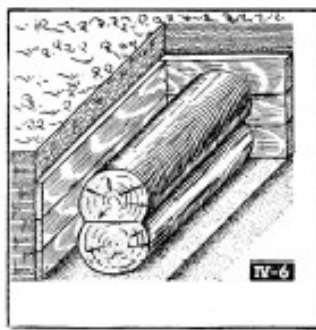
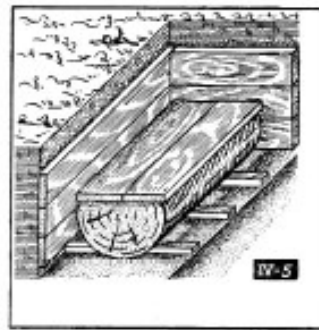
b) centrální lokality – cca 70% bohatě vybavených hrobů: Dol. Věstonice, Morkůvky, Vel. Bílovice; Rajhradice 54%

keramika: NechvalínI+II. 21+13%; Prušánkyl. 34,5%, Morkůvky 44 %, H. Kotvice 30%, D. Věstonice25%

- **mužské** – zbraně (meče, sekery-bradatice, kopí, šipky); jezdecká výstroj (udidlo, ostruhy, třmeny), vědérka, srpy, ocílky, křes. kameny,
- **ženské** – šperk (náušnice typu podunajského i veligradského – tj. byzantsko–orientálního rázu), gombíky, prsteny, korálky, přívěsky aj.
- **dětské** – zbraně (prestižní postavení), šperky (tzv. posmrtná svatba – neprovdané dívky?), rolničky , gombíky

A – Předměty denní potřeby a nástroje
B – Zbraně a součásti bojovnícké výstroje
C – Předměty kultovního charakteru
(Podle M. Hanuliak 2004)

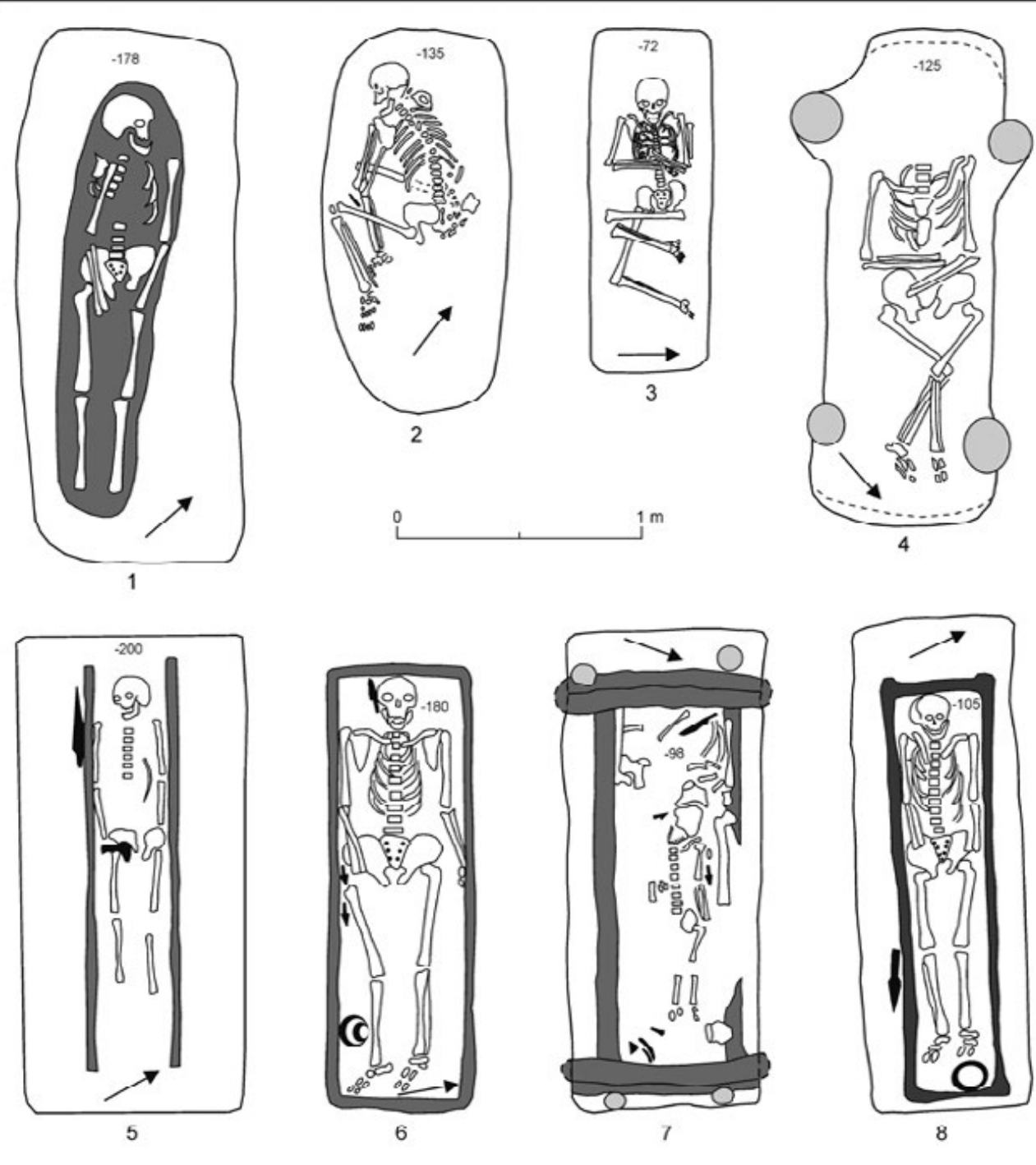
Staré Město – Na Valách: neobvyklé úpravy hrobů (Hrubý 1955).

- **Pohřební zvyky:**

a) **očistné:** působení slunce, vodní zdroj

b) **ochranné:** správná poloha a orientace
(úspěšný přechod ze světa živých do záhrobí)

c) **udobřovací:** náprava příbuzenských nebo majetkových vztahů,
úcta k zemřelému
úprava hrobové jámy
milodary + statusové předměty

„Stará rodová aristokracie“

- **845** – vzpomíná se **14 „z knížat Čechů“** (*XIII ex ducibus Boemanorum*)
- **857** – částečně dědičná knížata (duces) sídlila na hradě (*civitas Wiztrachi ducis*), z něhož ovládala přilehlé území a nutila zemědělce k odvádění daní a tributů (poplatky za mír)
- **895** – ze „všech knížat“ se „vyjímali“ dva přední (*omnes duces Boemanorum, ... Quorum primores erant Spitignewo, Witizla*)
- **Předstátní elitu (kníže + družina)** – dokládají bohatě vybavené hroby:
- **1864: Kolín** – Součkova cihelna: bohatý „knížecí“ hrob
  - v dřevěné komoře 2 kostry (M + Ž) + bohaté milodary
- **1850: Želénky u Duchcova** (SZ Čechy) – mohyla z 2. pol. 9. stol. (40 m, 2,7 m)
  - komora: 2,5 x 1,9 m s 6ti hroby (3 prázdné, 3 lidské skelety, Ž-bohatý)
- **Stará Kouřim** – hradiště z 8-9. stol., 40 ha; jezírko U Libuše: pohřebiště: 150 H z 6 až 9. stol. (vytesané do skály)
  - 1. třetina 10. stol.: 2 M a Ž (hrobka, roubené komory)

kaptorga

nákončí a průvlečka

Kolín, hrob

pásové kování

Želénky, pohřeb kněžny

Kouřim – jezírko U Libuše

Střez Koutky

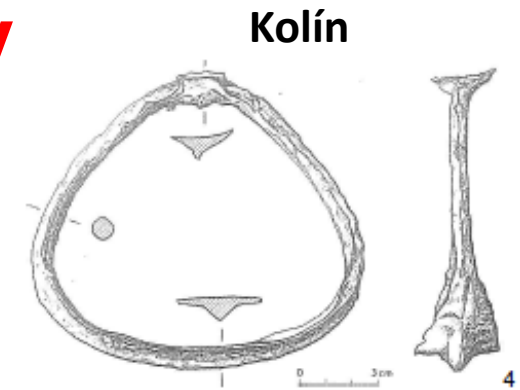

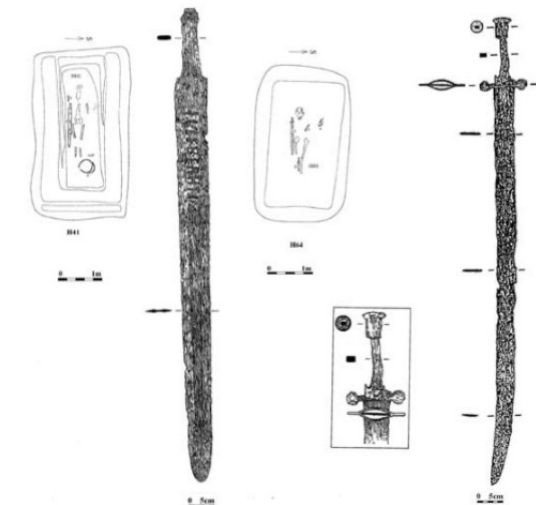
Staromaďarské nálezy

Čechy, Morava

- **Kování** – **Litoměřicko**: největší kolekce staromaďarských severně od Karpatské kotliny (bez nálezových okolností)
  - **Rubín u Podbořan, Tismice**
- **Kostěné předměty** – **Budeč**: kostěné obložení reflexního luku (obr. 7/13)
  - **Libice**: chránič dírek sedla (obr. 7/11)
- **Třmen** – **Kolín**: s dolů prohnutým stupátkem char. pro měkkou obuv nomádů
- **Udidlo, korál** – **Stavenice u Olomouce**
- **Šavle** – **Nemilany u Olomouce** (poč. 10. stol.), Mikulčice
- **Šipka s rozeklaným ostřím** – **Pohansko u Břeclavi** - Lesní školka
- **Šipky rombického tvaru**: **Mikulčice, Staré Zámky u Líšně, Hradec u Nemětic**
  - **Pohansko**: ve velmožském dvorci pohřbeni muži s válečnými zraněními:
    - H 20 – muž s 2 rombickými šipkami u klíční kosti a v pánvi
    - H 275 – nartex kostela – muž s rombickou šipkou v hrudníku
  - hroby považovány za doklad maďarských nájezdů na Velkou Moravu

Nemilany

Obr. 3. Nemilany 1 „Na kopeč“ – Grab H51 u metem. Kravha. A. Padkova.
Abb. 3. Nemilany 1 „Na kopeč“ – Grab H51 mit Schwert. Zeichnung: A. Padkova.

Obr. 4. Nemilany 1 „Na kopeč“ – Grab H54 u metem. Kravha. A. Padkova.
Abb. 4. Nemilany 1 „Na kopeč“ – Grab H54 mit Schwert. Zeichnung: A. Padkova.

Bergung des Grabes im Juli 2000
 (Foto: NÖ Landessammlung
 Ur- und Frühgeschichte,
 139_28748)

chlapec: 14 – 15 let
 Datace: 976–985

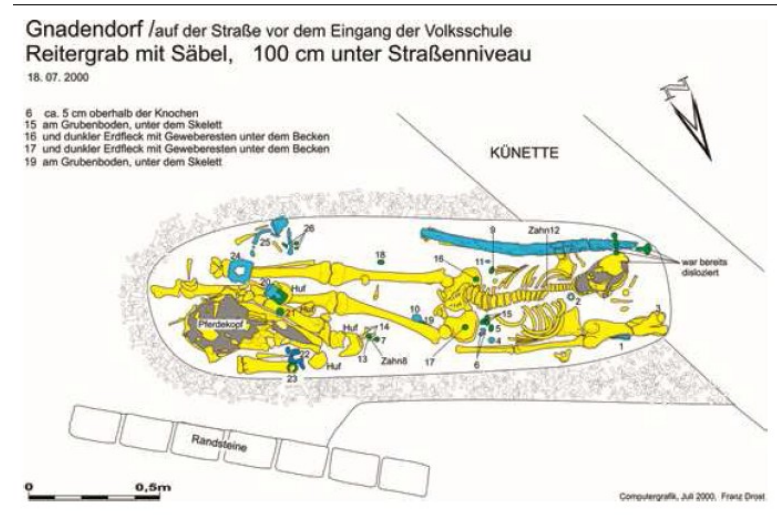

Abb. 8: Reitergrab von Gnadendorf – die Beigaben
 Foto: NÖ Landessammlung Ur- und Frühgeschichte, 139_30818)

- **Doklady předkřesťanských pohřebních zvyků:**

- **vykuřování hrobů:** nálezy uhlíků (pod skeletem)
- **pohřební hostina:** zlomky nádob a zvířecí kosti (kurů, vepřů, koz, ovcí, krav, koní, psů)
- **milodary:** skelety celých zvířat
  - kůň: Diváky, Velké Bílovice, Pohansko, Břeclav-Líbivá, Mikulčice-Kostelisko, Olomouc-Nemilany,
Stará Břeclav: bojovník s koněm (staromaďarský)
  - pes: Velké Bílovice, Břeclav-Líbivá (mrchoviště)
- **záměrné rozbíjení nádob:** po hostině vhozeny do hrobu jako oběť
- **vejce:** symbol života – nálezy skořápek (symbol života, vzkříšení)
- **zažihání ohňů nad hroby:** očistný význam
- **protivampyrické zásahy:** pohřby ve skrčené poloze, na boku, na břicho, dekapitace (oddělení hlavy), svázání končetin,
zatížení kameny, kameny v ústech
- **neobvyklá (neanatomická) poloha skeletu:** zvláštní postavení ve společnosti (kouzelník?)

- **Lahovice u Prahy – 450 H:** protivampyrické zásahy
- **Praha-Hrad** – doklady předkřesťanských rituálů v knížecích hrobech
- **Praha-sv. Jiří** – hroby v bazilice uloženy do rakví z kmenů stromů a obsahují potravinové obětiny, vajíčka (symbol nového života)
  - hrob Boleslava II. († 999): 1959: prozkoumán, ostatky v rakvi s víkem z vydlabaného dubového kmene
inventář: kosti, vaječné skořápky a střep
- **Lumbeho zahrada** – (9/10. stol), protivampyrické zásahy na kostrách

- **Protivampyrické zásahy** – násilné porušení: 1. preventivní: před a během pohřbu
2. násilné porušení po pohřbu
- **Ukazatele** – domácí zvířata, služebnictvo a členové rodiny umírali brzy po zesnulém
  - noční návraty zemřelého (pití krve, uklízení v domě, pojídání zbytků jídla)
  - nález hole hadovitého tvaru u hrobu (aby se mrtvý dostal ven z hrobu)
  - kůň odmítl přeskočit hrob zesnulého
  - tělo nejevilo známky rozkladu nebo bylo obrácené
- **Z. Krumphanzlová** – tělo mrtvého se vyhrabalo a spálilo
  - mrtvý na břicho nebo skrčené poloze: Žižice, Jiříkovice, Rovinka
  - ruce byly svázané: Čelákovice
  - utínání údů: Praha–Bartolomějská ul. (noha v břicho)
  - opačná orientace (S-J): Lahovice, Budeč, Klecany, Dol. Věstonice
  - probodení kulem: Pňovice, Rudimov (zahrocené kameny)
  - zavalení kameny: St. Město-Na Valách, Žaany u Teplic
  - dekapitace, lebka na jiném místě: Libice (lebka u lokte)
  - ústa zacpána kameny: Staré Město
  - zabalení do rybářské sítě (archeologicky nedoložitelné)
  - hrob probodáván šípou: Bešeňová u Šuran
  - v hrobě zažihán oheň: Kouřim (ohořelé, rozsekané ostatky)

Mladohradištní pohřbívání

2. pol. 10. – 12. stol.

- **Kontinuita pohřbívání na velkomoravských a mladohradištních pohřebištích:**
  - horizontální rozšiřování** – Praha-Motol (9.–11. stol.), Rebešovice, Diváky, Prušánky 2
  - vertikální ukládání** – mrtví ukládáni do mělčích hrobů: Předmostí, Pustiměř, Dol. Věstonice
  - nové z 11. stol.** – vzdálené cca 2 km: Holásky, Nová Dědina
- **Změny** – vlivem křesťanství mizí oddělování světa živých od světa mrtvých
  - pohřbívání v blízkosti světců (ad sanctos) kvůli víře, že při Posledním soudu bude pohřbený pod ochranou světce, v jehož blízkosti byl pochován
  - **10. stol.:** z hrobů mizí potravinové milodary (nádoby s poživatinami a nápoji)
  - **10 až 11. stol.:** řadové uspořádání hrobů, hroby jsou mělčí
  - **11. stol.:** mizí militaria, mrtví jsou vybavováni pouze šperky nebo mincemi
    - šperky darovány kostelu, u kterého byl dotyčný pohřben
    - mince: častější na Moravě (uherské, moravské a české ražby)
  - 20. až 30. léta: esovité záušnice** ze stříbra, bronzu
  - korálky: skleněné, jantarové, polodrahokamy (křišťál, karneol, achát, aj.)
  - prsteny: páskové, spletené, skleněné, s očkem
  - **11. až poč. 13. stol.:** mince jako “obol mrtvých” (doba oběhu před uložením?)
  - **od konce 12. stol.:** postupně mizí mince i šperky

Charónova mince

- **Tzv. obolus mrtvých** – náhrada za potravinový milodar
  - nejvíce dokladů z let 1035-1083
  - denáry Štěpána I. (1000–1038) a Ondřeje I. (1046–1060)
  - denáry olomouckého údělného knížete Oty I. Sličného (1061–1087)
  - denáry knížete Oldřicha (1012–1034), Vratislava II. (1061–1085)
- **Pavel Radoměřský** – rozšíření zvyku spojoval s Uhrami (antická tradice)
  - poč. 11. stol.: hlavní výskyt v Karpatské kotlině
  - do první pol. 12. stol: okrajově i Morava
  - zanikání zvyku kolem roku 1100
- **Jan Klápště** – doložil vkládání mincí do hrobů v průběhu celého středověku i v novověku (!)
  - majetek zemřelého, ozdoba, magicko-rituální předmět (tzv. „převozné“), ochranný amulet
- Radoměřský, P.: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě, SbNM, A 9, 1955, 1-81.
- Kolníková, E.: Obolus mrtvých vo včasnostr. hroboch na Slovensku SIA 15, 1967, 189-254.
- Klápště, J.: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, AR 51, 1999, 774-808.

- **Kostel sv. Václava v Ostravě:**

- 1967 až 1968: výzkum Vlasty Šikulové
- v hrobech několik desítek kusů mincí
- 11 hrobů: mince v ústech (2 případy dvojice mincí)
- nejstarší: parvy Vladislava Jagellonského (1471–1516), nejmladší letopočet 1599
- **mince z 16. stol.:** na různých místech u koster, na dně hrobu, na dřevěných rakvích
- některé mince byly do hrobů záměrně vloženy, jiné v zásypech hrobů

- **Hřbitov u kostela sv. Jakuba v Brně:**

- 1990 až 2012: výzkum brněnská Archaia
- 25 mincí: **13. až 16. stol.**
- nejstarší ražba denár Přemysla Otakara (1247–1253)
nejmladší dvě drobné mince Ferdinanda I. (1526–1564)
- 10 mincí v nerozlišených hrobových zásypech
- 15 mincí nalezeno při exkavaci pohřbů
- 3 mince v ústech nebožtíka
- 2 mince na hrudi, jedna při levém humeru a jeden při levém koleni

- **Mladohradištní pohřebiště:**
  1. venkovská (nekostelní) řadová pohřebiště
  2. kostelní a klášterní hřbitovy
  3. pohřby na hradiscích klášterech

- **1. Venkovská nekostelní řadová pohřebiště:**

Poloha – na vyvýšených plochách; cca 300-500 m od sídlišť, u rozcestí Velké Hostěradky: 1,3 km od vsi

Uspořádání – skupinové: Staré Město-Na valách

- řadové (lineární): Velké Hostěradky: 10 řad
- etážové: spíše u kostelních hřbitovů

Hrobová jáma – u dospělých obdélná, u dětí oválná či lichoběžníkovitá

Úprava hrobů – ploché, výjimečně zpočátku mohylníky

Zánik – 11./12. stol.: zákazy Břetislava II. pohřbívat v polích a lesích (1092)

Čechy – Brandýsek (okr. Kladno), Lochenice (okr. H. K.), Sulejovice (okr. Litoměřice), Praha-Motol (209 H), Radomyšl (463 H)

Morava – Mušov (230H), Holubice u Vyškova (201H) , Předmostí (140H)

- **2. Kostelní hřbitovy:**

- **11. stol.** – vlastnické kostely na centrálních hradištích, kde se zakládaly nové:

Uherské Hradiště-Sady: 943H: 87H středohrad. 856H mladohradištních, Znojmo-Hradiště, Olomouc, Brno

- **12. stol.** – hřbitovy: „locus sacer“ (posvátné místo) ohrazen zdí

skupinové a lineární uspořádání hrobů

Vysoká zahrada u Dolních Věstonic (100H)

- **13. stol.** – dobudována síť farních kostelů ve městech

- **Pohřby uvnitř kostela** – prestižní: zakladatelé, významné osoby duchovní nebo světské

Bohušov: 18H páni z Fulštejna

- **3. pohřby v kláštorech:**

- klášterní hřbitovy: nad sebou i vedle sebe

- zvlášť pohřby mnichů a laiků

- Hradisko u Olomouce: 750H 11. až 15. stol.

- Třebíč: 160H 3 až 5 vrstev 13. až 15. stol.

- interiéry klášterních kostelů: hrobky, krypty fundátorů nebo mecenášů

- **Vysvěcení** – křesťanské pojetí smrti požadovalo vykonání předepsaných rituálů a úkonů včetně uložení nebožtíka v posvěceném místě

- od 6. stol.: zákaz **pohřbívání v kostele**

- 853: rozdělení presbytáře na mužskou a ženskou část

- 1581: rouenský koncil stanovil pravidla rozdělení zemřelých pohřbívaných v kostele

- 3 kategorie: řeholníci

- církevní a světští hodnostáři

- osoby se zásluhami ve službě bohu

- děti byly do 11. stol. pochovávány odděleně

Pohanské přežitky

Kosmas – stěžuje si na nedodržování křesťanských zásad při pohřbívání za Břetislava I. a II.

(pohřbívání na polích, lesích a rozcestích, tj. mimo církevně schválená pohřebiště)

Dekrety Břetislava I. (1035-55) a Břetislava II. (1092-1100)

- informují o přestupcích proti křesťanským zásadám (mnohoženství, rušení posvátných kultišť, zákaz pohanských obětí, regule pohřbívání aj.).
- Vedle křesťanských prostých pohřbů (orientace V-Z) existovaly „pohanské“ hroby
Velké Hostěradky – 2 části pohřebiště: jižní pohanská, severní křesťanská (12. stol.)
Žalany u Těplic – pohanská a křesťanská část rozdělena řadou kamenů

1. Doklady předkřesťanských praktik:

- pohřební obětiny ve formě potravin
- vaječné skořápky (9.-11. stol.)
- pověrečné praktiky (metamorfované obětiny – obolus mrtvých)
- mohylové pohřby, používání rakví z kmenů stromů
- protivampyrické zásahy: zatížení kameny, kámen v ústech, na břicho, dekapitace
- základová oběť (živá, mrtvá)

2. Doklady pohřebních obřadů

- noční bdění u mrtvého, budování pohřební stavby nad hrobem

Vampyrismus

- **Revenant** – zemřelý, který se navrácí mezi živé
- **Opat Neplach z Opatovického kláštera popsal událost, k níž mělo dojít roku 1336 ve vsi Blou:**
- *„Zemřel jakýsi pastýř jménem Myslata. Ten každou noc vstával, obcházel všechny vesnice v okolí, strašil lidi, vraždil a mluvil. A když ho vykopávali, protože musel být spálen, nadmul se jako býk a hrozně řval. A když ho pokládali na oheň, kdosi popadl hůl, bodl do něho a hned se vyřinula krev jako z hrnce. Nadto když už byl vykopán a položen na vůz, spojil nohy k sobě, jako by byl živý. Když byl spálen, všechno zlo se uklidnilo.“*
- Chemické procesy mohly tělo zachovat bez zjevných známek rozkladu i po 40 let.
- Za pokojové teploty proces rozkladu začíná již po 36 hodinách po úmrtí.
- Rychlost rozkladného procesu ovlivňuje vlhkost, činnost bakterií a teplota okolí.
- Tlakem plynu dochází ke změnám polohy těla, nebo pohybům jeho částí.

Vampyrické pohřby

- 1949-1951: Staré Město:** 9. stol. – mrtví ve skrčené poloze, rozdrčený obličej, zatížení kameny - i v ústech
- 1959: Pohansko u Břeclavi:** pohřby na okraji pohřebiště, zatížení kamen aj.
- 1960 Lahovice:** 10. stol, 2 hroby - jeden zatížen velkými kameny, druhý břichem k zemi
- 1966 Čelákovice:** J. Špaček, několik hrobů, v nichž měla těla svázané ruce a oddělené hlavy od trupu
- 1975: Velké Bílovice:** 9.-10. stol., skelet se srostlými zuby v jámě, ýena na bříše aj.
- 1976 Bášť u Prahy:** nalezen hrob ženy z 10. století - ve 3. bederním obratli vetknutý nožík
- 1983 Lochenice:** ženská kostra na bříše, přibitá železnými hřeby k prknu na dně
- 1997: Staré město:** L. Galuška: pouta u dolních končetin zemřelého v hrobě u kostela Na Valách
- 1998 Vraclav u Vys. Mýta:** obličejem dolů pohřbeny 2 lebky a kostra s uťatou hlavou a stopou kůlu v srdci
- 1999: Olomouc – Nemilany:** muž s lebkou na prsou, žena na bříše
- 1999 Žatec:** muž na bříše, žena s nohou přibitou hřebem k rakvi
- 2010 Hrádek nad Nisou:** muž pohřbený za hřbitovní zdí břichem dolů se čtyřmi stříbrnými mincemi
- 2011 Bílina:** žena, zatěžkána mohutným kamenem na hrudi a dvěma menšími na pánvi a nohách

Čelákovice

- **1966: výzkum Jaroslava Špačka**
dal je do souvislosti s mladohrad. pohřebištěm
10-11. stol: 11 H se 14ti zemřelými

věk: většinou mladí muži okolo 20 let

poloha: na zádech, na boku, na břiše, zacpání úst,
svázání rukou, kůl u levé ruky

- **Pavλίna Mašková** – pohřby popravených u popraviště
- **Šibeňák** – popraviště JV města (16. – 19. stol.)
- **Emmerbrücke u Lucernu** – obdobné nepietní pohřby

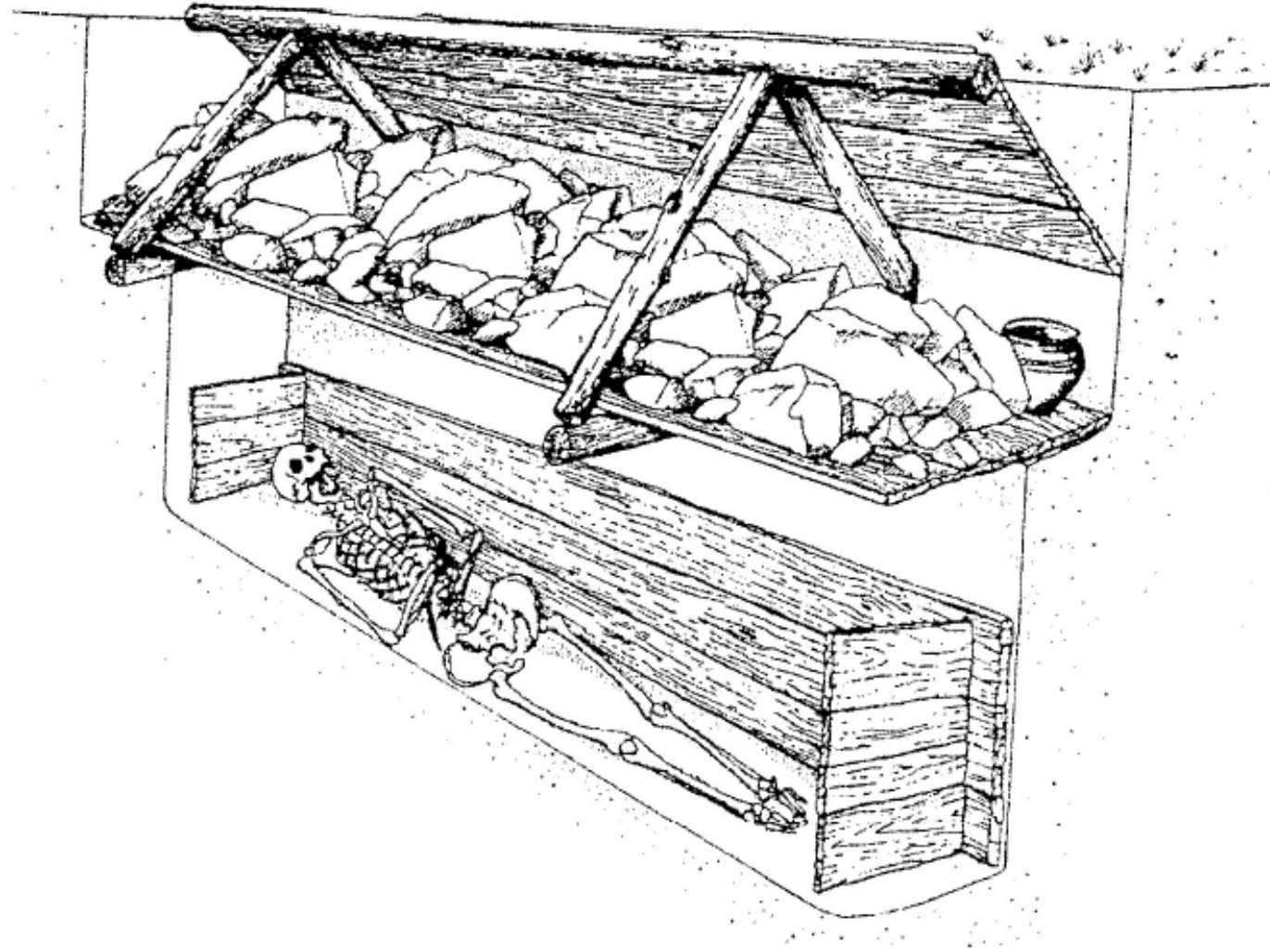

Žatec

žena s nohu přibitou hřebem k rakvi.

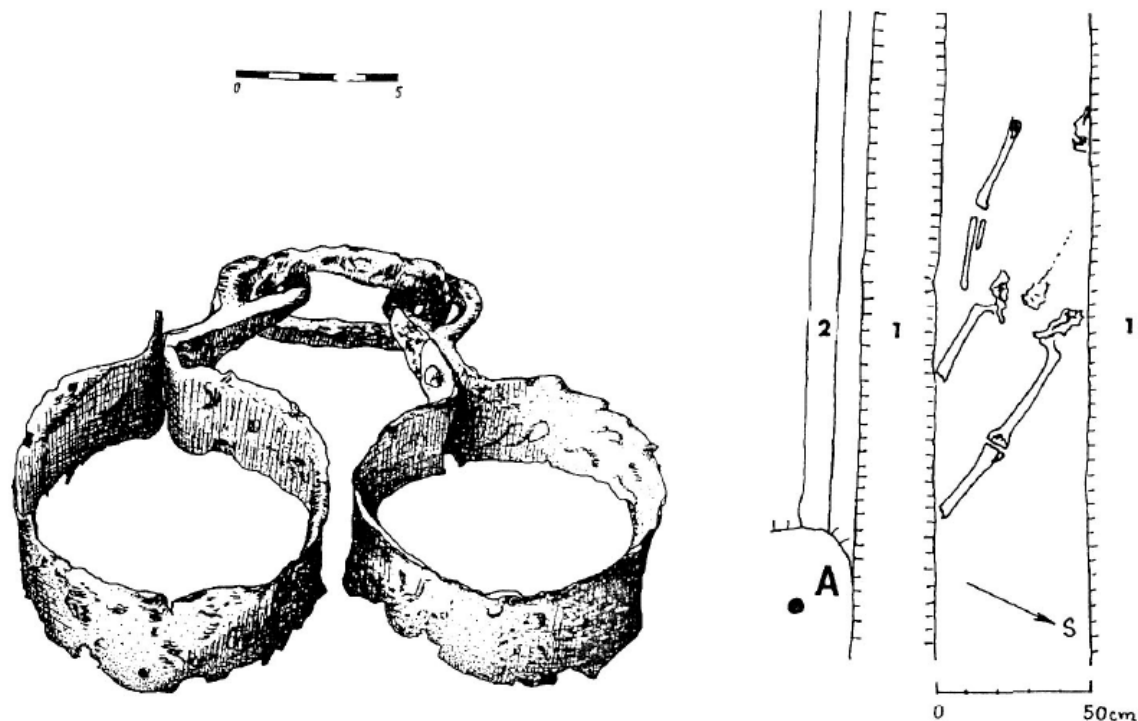

Modřice na Moravě: mrtvý uložen v dutém prostoru a nad ním byla postavená stříška ze dřeva, na které bylo položeno kamení a keramika.

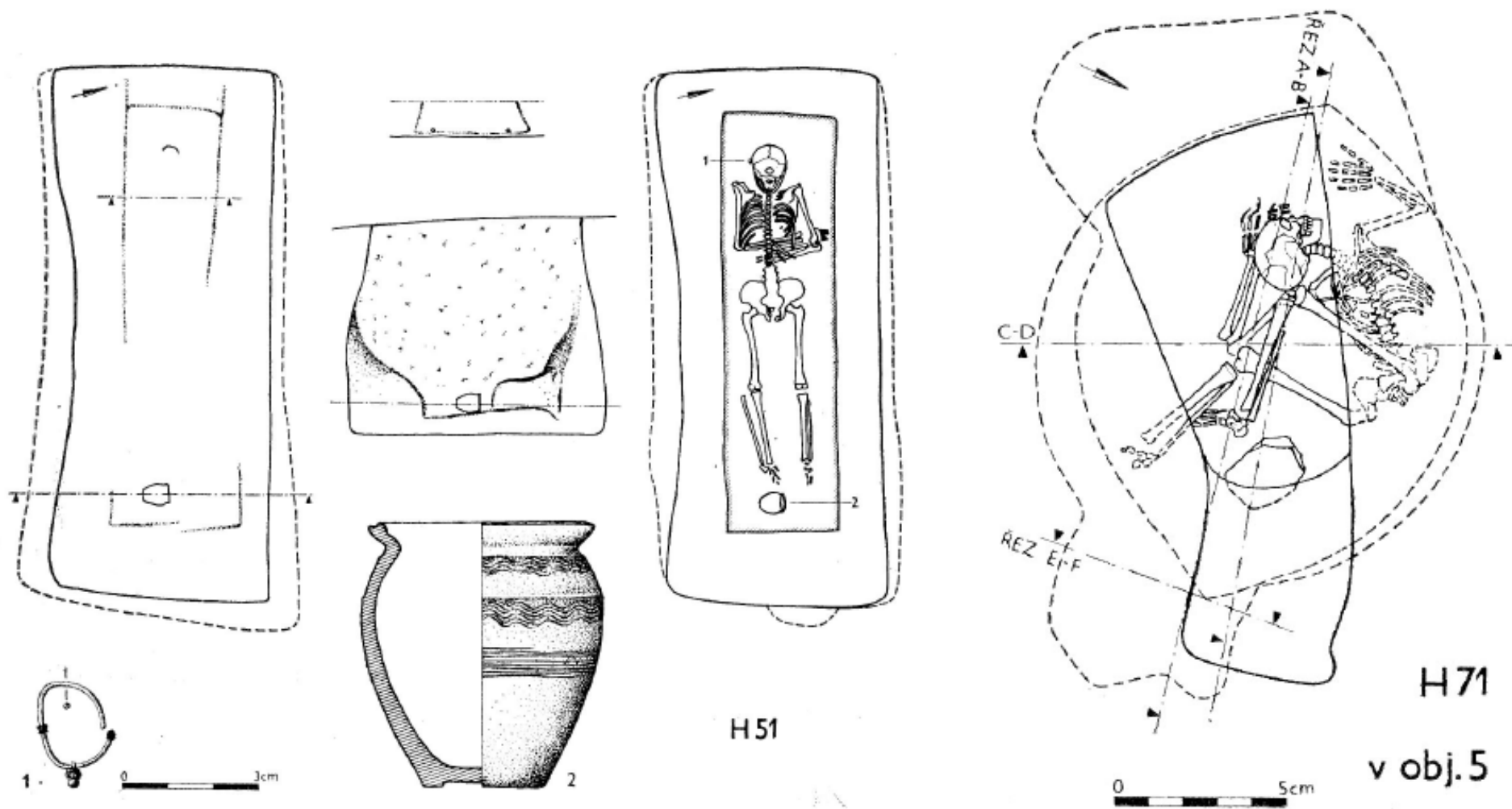

Staré Město – Na Valách

Staré Město: Železné okovy z hrobu 1/97:
A – místo nálezu, 1 – výkopy pro tel. vedení,
2 – okraj vozovky (Galuška (2003)).

Velké Bílovice: žena na bříše, muž v jámě (Z. Měřínský 1985).

Bílina 2011: Žena zatížená kamenem.

Pozdněhradištní pohřbívání

12. – 13. stol.

- „Protoměstská“ kostelní pohřebiště:

Poloha – hřbitovy při kostelech na hradech a v suburbiích

– výrazně větší (velká koncentrace obyv.: Bílina 1000H, další nepubl.: Budeč, P. Marie; Kouřim, sv. Vojtěch)

- **12. stol.** – vrůst počtu venkovských farních a klášterních kostelů

– prosazování **farního přímusu** (právo udílet svátosti, archeologicky doložitelný křest a křesťanský pohřeb)

12. – 1. p. 13. st. – plné prosazení kostelního pohřbívání

– označování hrobů náhrobky (stély: Radomyšl, Bílina)

– mizí milodary z hrobů

- **13. stol.** – konec některých nekostelních pohřebišť (Koválov – kostel na místě pohřebiště ve 13. stol.)

Pisanki a chřestítka

- Hliněná malovaná vajíčka s glazovaným povrchem byly symbolem života a plodnosti (cca 13 x 12 cm)
- **Výzdoba:** červené nebo zelené barvy, motiv rybích šupin, spirála
- Magický a kultovní význam: obětiny
  - základové (zdroj potravy)
  - hrobové (zmrtvýchvstání)
  - hračky (polští badatelé: K. W. Ślusarski, manželé Wrzesińští)
- Nálezy: Přerov, Olomouc (3x)

Přesleny z ovručské břidlice

- **Funkce** – typický ženský atribut rozšířený ve 11. a 12. stol.
  - běžně i ve vesnickém prostředí.
- **Surovina** – růžová až nafialovělá břidlice v okolí Ovruče (160 km sz. od Kyjeva), kde byla doložena nepřetržitá těžba od 2. pol. 10. stol.
(další doly v polských Górach Śewiętokrzyskich u Tarnobrzegu)

- Dvoukónické, diskovité, nepravidelné (průměr: 2 až 4 cm, v. 0,5-5 cm)
- Těžší pro spřádání lnu, lehčí pro vlnu
- **Nálezy:** Pražský hrad (Loretánské nám.)

Levý Hradec

Znojmo

Olomouc

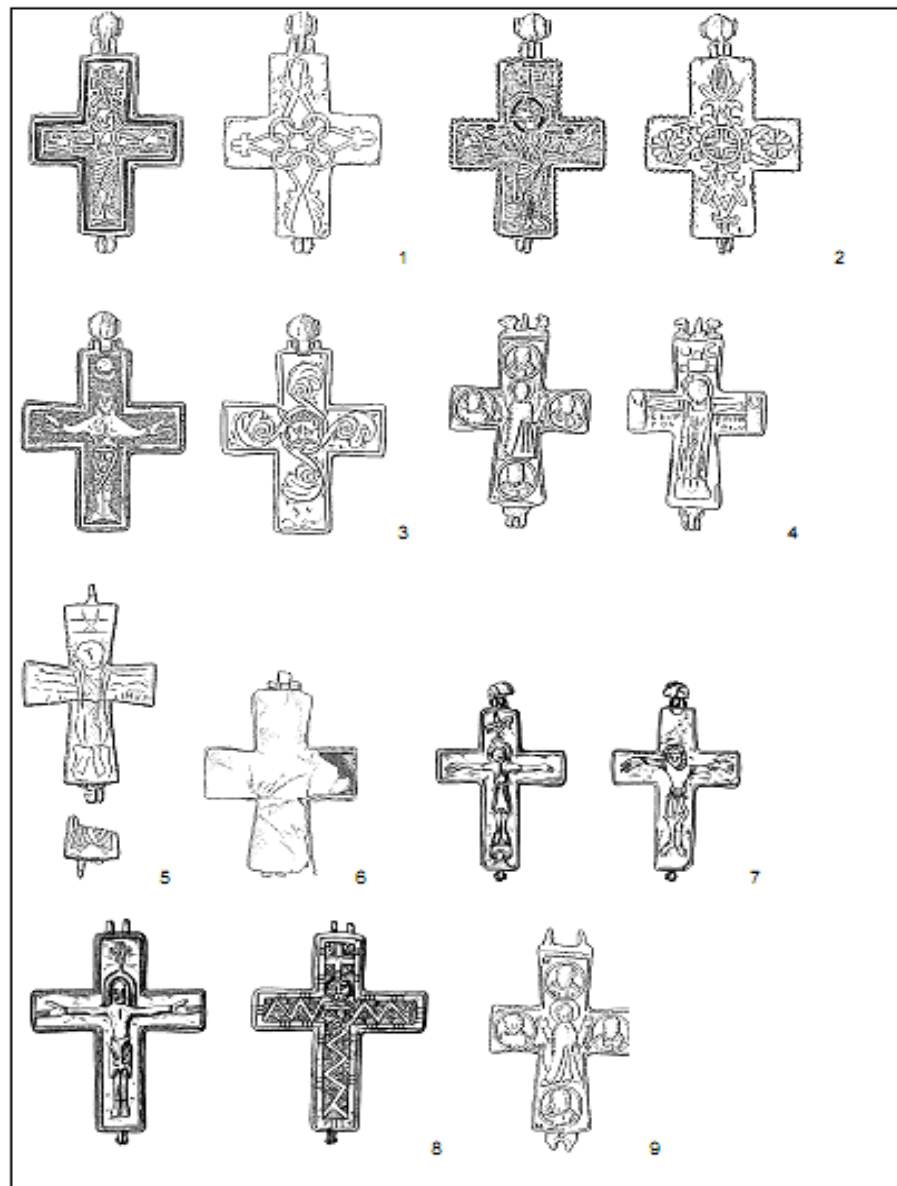

- **1. pol. 13. stol.** – dobudována síť farních kostelů
- **13. – 15. stol.** – Narvice u Pohořelic: hroby hustě kolem kostela
  - etážové uspořádání: kosti ze zničených hrobů se deponovaly do jam
Děčín-Mariánská louka: 6 až 7 superpozic, 373H
  - Radomyšl: 463H
  - Oškobrh-kostel sv. Petra a Pavla: 296H
  - Řeznovice, Narvice u Pohořelic, Koválov u Žabčic, Konůvky u Heršpic
- **Pohřby uvnitř kostela** – prestižní: zakladatelé, významné osoby duchovní nebo světské
Bohušov: 18H páni z Fulštejna
- **Devocionálie** – předměty devoce (kultu), nepřesně svátostky
závěsné křížky – enkolpiony: pektorální kříž východního původu (Kyjevská Rus)

Enkolpia

- Dvojdílné, závěsné pektorální křížky s reliéfním vyobrazením Krista na líci a p. Marie na rubu
- Provenience:
  - a) západní – emailované, vyspělejší
  - b) východní – řecké rovnoramenné kříže s rozšířenými konci
- Obchodní artikl, dar západní (email) a východní provenience
- Některé jsou opatřeny nápisy
- Surovina: bronz, pozlacený bronz, měď, olovo
- Z Kyjeva známo cca 300 ks
- Největší rozkvět: 11.–12. stol., u nás i ve 13. stol.
- Výskyt: Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko
- U nás: Praha-Vyšehrad, Opočnice-Poděbrady, Veltruby, Dřevíč, Kralovice, Nudvojovice,

Obr. 1.: Nálezy enkolpií: 1 – 6 Opočnice – Poděbrady; 7 Veltruby; 8 - 9 neznámá lokalita (Nechvátal 1979, 217 – 219).

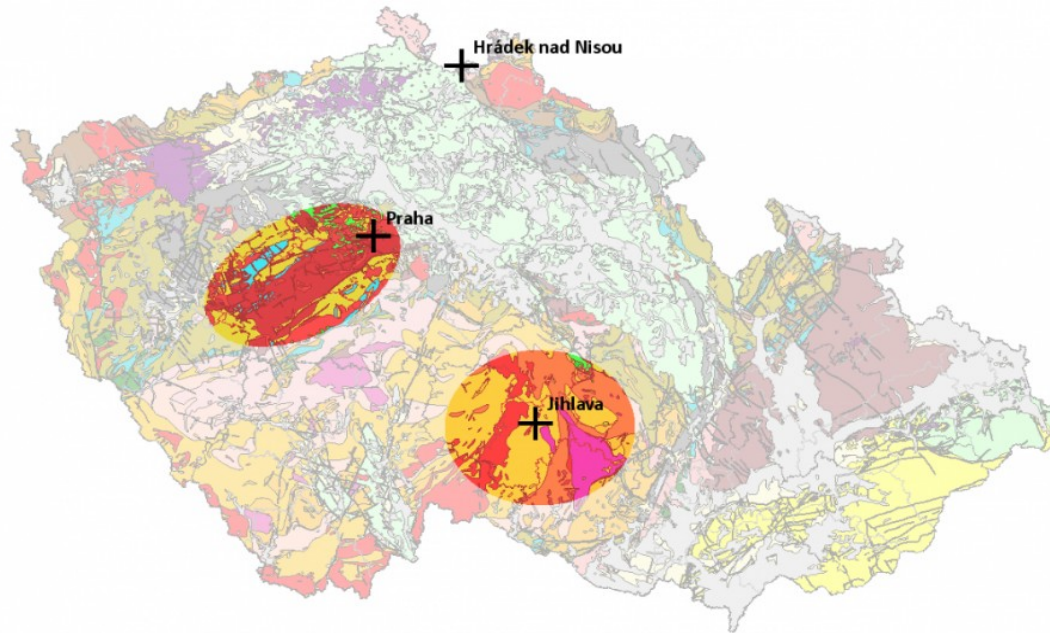
Středověký hřbitov

- **Hřbitov** – hraniční místo v duchovním stylu: za zdí končila světská moc (azyl)
  - společný prostor pro mrtvé i živé (pozůstalí)
  - každý křesťan měl právo na vlastní hrob: pokřtění: uvnitř, nepokřtění, zločinci, heretici, tělesně postižení: za zdí
- **Ohrazení** – zeď oddělovala svět živých od světa mrtvých: ochrana před vnějším světem
- **Vybavení hrobů** – sociální hierarchie (rozdíly vybavení, za epidemie ne)
  - významnější osoby blíže nebo uvnitř kostela (krypta)
  - pohřbívání v blízkosti světců (ad sanctos)
- **Osária** – kostnice, Sedlec u Kutné Hory, Hallstatt u Salzburgu
  - Koválov u Žabčic: pod presbytářem krypta druhotně použitá jako kostnice (asi 300 jedinců)
  - Pohořelice – Klášterka, Strachotín, Mušov, Brno – Petrov
  - sběrné pohřebiště pro více rodin či sídlišť
  - celkový počet kostí podle počtu určité kosti (pravý femur, pravý radius)
- **Karnery** – před 13. stol.: speciálně budované pohřební kaple s apsidou přiložené ke kostelu
  - většinou dvoupodlažní: dole osárium, nad ním kaple pro máry (Mstěnice, Staré Město, Podivín, Petronell, Mödling)
  - někdy jde jen o prosté jámy 2 x 2 m vyplněné lidskými kostmi

- **Hrádek nad Nisou – Kostelní ulice:** vampýr na bříše
  - **2010:** rekonstrukce náměstí a přilehlých ulic: **výzkum Petr Brestovanský** z muzea v Liberci
  - pravá ruka v ramenním kloubu mírně vytočená se sevřenou pěstí, poblíž 4 pražské groše Jana Lucemburského (1311–1346)
  - **antropologický průzkum:** Hana Brzobohatá z AÚ AV v Kutné Hoře
  - **antropol. analýza:** Miluše Dobisíková z NM muž: 51 let, 170 cm (kulhal, bez 11 zubů)
  - **genetický průzkum:** Daniel Vaněk z laboratoře Forezní DNA Servis
    - haploskupina E1b1b: Balkán, Blízký Východ a sev. Afrika
  - **srovnání DNA s databází Ysearch.org:** našlo jméno: Toviaħ = Tobiáš.

- **stronciová analýza:** Miriam Nývltová Fišáková z ARUB
- mrtvý byl velmi dobře živěn potravou z obilovin jako ječmen, žito, jablka, hrušky, rybíz a masem živočichů tyto rostliny pojidajících (menší přežvýkavci jako ovce, kozy, skot a jejich mléčné produkty. Z rostlin nikdy nejedl proso, které se v té době u nás pěstovalo; z živočichů vepřové. To naznačuje příslušnost k muslimskému nebo židovskému etniku
- podle izotopů přišel na místo (pohřbu) krátce před smrtí: zde nikdy déle nepobýval
- narodil se v lokalitě se starými horninami: nejbliže cca 78 km od Hrádku - v Praze nebo Jihlavě
- **kulturně-historická interpretace:** pohřbení na břicho nemuselo být trestem, ale znakem pokání
padělatel pohřbený s předmětem nekalé činnosti

Dětská úmrtnost

- **Středověk** – záp. E. (Itálie): 39 % dětí zemřelo nešťastnou náhodou ve věku 1 až 3,5 roku
  - 1385–1430: 40,6 % dětí ze všech zemřelých
  - 7 let: konec raného dětství (infantia) - dítě se samo ochránilo před úrazy
- **Ohrožení** – domácí nehody a tragédie, hygiena, potraty
  - epidemie (mor: 1380) nebo hladomory (1361),
  - přírodní katastrofy: povodně, požáry
- **Koroner** – 12. stol.: úřad v Anglii vyšetřoval podezřelá úmrtí
  - cestoval po hrabstvích v zastoupení krále a měl i soudní moc
  - bohatá úřední agenda: vyšší vrstvy vyloučeny